

ИЗВОРНИК

1-2

Струга 1997

УДК: 911.3:711.41(497.17-35)

ПРОФАНОТО АРХИТЕКТОНСКО ТВОРЕШТВО НА СТРУШКАТА ОБЛАСТ ВО 19 И ПОЧЕТОКОТ НА 20 ВЕК

Петар Намичев

АПСТРАКТ: Струшката област содржи богат фонд објекти од профаното градителско наследство. Куќата во овој регион се појавува во неколку карактеристични типови, од кои најспецифична е куќата – кула. Овој тип содржи високи архитектонски вредности во обработката на ентериерот и примената на конструктивниот систем. Струшката куќа поседува автохтон архитектонски израз, што се должи, покрај другото, и на постоењето на градителски тајфи од овој регион.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: населби, ќерал, телиз, чардак, пардии, буљме, тип, градители, појаси, масивен ѕид, каратаван, огниште, кула, амбар, плевна, далјан и др.

Селските населби во струшката област (околу 45) се лоцирани во пределот на планинските и рамничарските предели во долината на реката Црн Дрим, помеѓу планинските масиви на Јабланица и Караорман.

Општествено-економските состојби во 19 и почетокот на 20 век создале услови за развој на градителската дејност, во доменот на профаното архитектонско творештво, која во овој период го достигнува највисокиот квалитативен дострел.

Во составот на овој регион се наоѓаат селските населби: Дренок, Модрич, Луково, Нерези, Лакавица, Безево, Пискупштина, Јабланица, Боровец, Лабуништа, Подгорци, Вевчани, Октиси, Горна Белица, Долна Белица, Враништа, Вишни, Заграчани, Радолишта, Калишта, Франгово, Мали Влај, Радожда, Селци, Буринец, Аржаново, Локов, Збажди, Присовјани, Глобочица, Брчево, Мислодежда, Ташмаруништа, Горно и Долно Татеша, Поум, Деложди, Корошишта, Ново Село, Ливада, Добовјани, Велешта, Ложани, Бицево, Драслајца, Моришта и Мислешево.

КАРАКТЕРИСТИКИ НА СЕЛСКИТЕ НАСЕЛБИ

Населбите се населени со македонско население, со албанска националност, со исламизирани Македонци и со Власи. Населбите со Македонско население се од збиен тип (Вевчани) или, поретко, од разбиен тип, најчесто лоцирани во планинските предели (Јабланица).

Природните услови, близината на изворите или на езерото, создале услови за развој на селските населби, кои достигнале најголем развој во 19 век, кога

созрева градителскиот занает, а тогаш, всушност, доаѓа до израз и потребата за зголемување на просторот за живеење. Застапен е цинцарскиот тип на селска населба, односно преодот од селски кон градски тип (Балкански тип), лоцирана на планинските, стрмни делови на струшки Дримкол¹.

Изборот на местото за локација на објектите, односно групацијата на селските населби е приспособена во однос на поволните климатски услови, културно-општествените, применување на безбедоносниот фактор, опкруженоста со природни богатства, близината на изворите, позитивната инсолација, постоењето поволна локација за лоцирање на сакралните објекти и др. Сите овие услови имаат своја индивидуална специфика при формирањето на населбите во струшкиот регион. Зголемувањето на бројноста на населбите е во директна зависност од дотогашниот начин на живот, од дотогаш согледаните позитивни фактори на околината со што поединецот се стреми кон подобрување на условите за живот, со поколенијата со кои се продолжува традицијата на родовите во тој дел од населбата и регионот. Најголем интензивен растеж, најбрза градителска трансформација селските населби претрпуваат во 19 и почетокот на 20 век, во време на поволни економско-политички услови на поединецот.

Локацијата на куќите во рурално урбанистичката композиција и соодносот со сокаците и малите улички, овозможува избор на флексибилни и функционални решенија во однос на конструктивниот состав на куќата, во однос на околниот простор и концепцијата на населбата, што овозможило така креативен развој на безбројни облици на архитектонските форми.

Населбите, планинските или рамничарските се поделени територијално на маала горно или долно или, пак, со повеќе маала (Јабланица - 6 маала: Горно, Долно, Шаиново, Дејковско, Топлец, Будиновско, и Шикувевци; Радожда - 3 маала: Шопови, Мајнови и Пејоско маало; Модрич - 4 маала: Горна, Долна, Ковачева, Ѓурова; Ташмаруништа - 10 маала: сите според фамилијарните имиња, Вевчани - 2 маала: Долно и Горно). Најчесто маалата се поделени по фамилии и приспособени во однос на конфигурацијата на теренот. Развојот и распоредот на населбите претставува континуиран временски процес, каде што при одредувањето на местоположбата имаат влијание факторите: клима, водоснабдување (секое село има најмалку по една чешма), вегетација, ориентација, комуникации, визури и достапност до природните богатства на околината. Возможност на пристапност до разни видови карпи и шумски предели, создаваат услови за развој на населбите, односно градење поголем број објекти. Оваа област се карактеризира со големи планински предели и низински терени со големи обработливи површини, терасовидни локации со маалски групации на планинските површини или збиени во низинските предели, присуство на изобилство од извори и природен амбиент со густе шуми. Сепак, ограничениот фонд на патишта во некои планински села ја отежнуваат комуникацијата, а со тоа и развојот на населбата. Основна карактеристика на овој регион е најчесто применуваниот затворен тип на градба со затворена концепција.

¹ Вукановиќ Т. - *Село у народној уметности Јужне Србије* (Уметнички преглед 1-2), Београд 1940.

РАЗВОЈ НА КУЌАТА И ТИПОЛОГИЈАТА НА ОБЈЕКТИТЕ

Првите живеалишта на овие простори егзистирале како колиби или кошари, во дрвена конструкција и покриени со слама. Едноделните живеалишта претставуваат појдовен облик, како најпримитивни градби со правоаголна форма во основата, со лесна бондручна конструкција со ѕидови од преплет, поставена на тврда подлога, со применети основи архитектонски конструктивни елементи.

Приземната куќа - *приземка*, се градела од слаб материјал, со *пондило* за стоката и одделен простор - *куќа*, со огниште на средината, преградена со штици или плетен ѕид (висина 1,5м)². Сидовите се со мали отвори со капацити, со две врати. Подоцна во куќата се доградува *одајче* и *џосџинска соба*³, за овој регион позната како - *пријателска одаја* (*џосџинска одаја*)⁴. Во пондилото се наоѓал ограден простор - *визба* или *клеџ*, а - *џрем* пред големата врата, додека складирањето на храната се практикувало во - *земник* - *ќерал* (*ќирел*) и *амбар*⁵.

Развојот на куќата за живеење има свој континуитет, приспособувајќи се на зголемените потреби на домаќинството, воедно покрај централната просторија - *куќа*, се доградува мала просторија - *одајче*, која ги задоволува потребите на зголемениот број членови на домаќинството. Оваа просторија се гради од лесен материјал во бондручна конструкција, со исполнетица на ѕидната маса од преплет - *буљме* (праќе) и премачкана со смеса од глина и слама, со дебелина на ѕидовите 10 - 30 см (црт. бр. 1 - Луково).

Подоцна, покрај куќата и одајата, се појавува потреба од помошна магацинска просторија - *ќерал*, каде што се складираат готовите прехранбени производи или се употребува за складирање разни предмети што не се во секојдневна употреба. Се јавува и потреба од еден претпростор *џрем*, кој ги поврзува сите простории во една целина, воедно и функционално ја подобрува просторната концепција на објектот (црт. бр. 2- Нерези). Кај овој приземен тип на објекти, имаме применет масивен ѕид од камен, на кој како основна базична конструкција се надоврзува доградувањето на додатни простории во хоризонтален правец или во вертикален на катот, каде што се применува полесен тип на конструкција - *бондрук*.

Кај објектите со две или три нивоа, ѕидовите од камен во приземјето се со најголема дебелина (околу 80 см), додека на катот дебелината се намалува (60 - 70 см), (црт. бр. 3 - Вевчани; црт. бр. 4 - Луково). Во просторната концепција на катот се јавува чардакот - како отворен простор кој е повеќенаменски: простор за работа, ги соединува останатите простории во една целина, овозможува преку скалите поврзување со другите нивоа (Радожда, Модрич, Вевчани).

Во овој регион, посебно во планинските населби е карактеристична примената на стеснета форма на чардак - *телиз*, кој може да биде поставен по целата линија на основата на објектот или по една од неговите страни. Просторното затварање на површината на телизот се изведува со поставување вертикални штици - *џардини*, по целата катна висина. Се практикува да се прават

² Цвијик Ј. - *Балканско полуострво*, САНУ, Београд 1923, 1987.

³ Цвијик Ј. - *Антропогеографски и етнографски сѝиси*, САНУ, 1923, Београд 1987, 84

⁴ Цвијик Ј. - *Истио*.

⁵ Цвијик Ј. - *Истио*, 1010.

мали отвори на површината на телизот, со аркаден завршеток од горната страна, сосема отворен, кои ја задоволуваат функцијата за проветрување, а ја збогатуваат и декорацијата на фасадата. Чардакот и телизот можат да се постават странично, централно, или подолжно по целата линија на основата на објектот, од кој сооднос произлегува и разновидноста на облици и стилски варијанти на типолошката анализа на овој регион. Најчесто е применето централното поставување на чардакот со што се запазува идеалната симетрија на објектот, како во однос на просторната концепција, така и во однос на распоредот на фасадните елементи.

Уште еден типолошки карактеристичен примерок на објект претставуваат и повеќецелинските објекти, односно братските куќи што имаат концепција на две или повеќе идентични функционални целини. Овој тип е многу чест на целата територија. Можноста за зголемено просторно креирање на внатрешниот простор е овозможена токму кај овој тип на братски куќи со повеќе содржини на веќе формирани целини.

За овој регион не може да се издвои само еден карактеристичен тип на објект, поради разновидноста на климатските фактори и применетиот состав на архитектонско-конструктивни елементи, што овозможило создавање безброј варијанти на концепции на објекти.

Сите типови на основни концепции во овој регион овозможуваат формирање голем број на објекти со оригинални решенија, каде што до израз доаѓа креативниот потенцијал на градителот, кој потекнува најчесто од овие простори. Селските населби изобилуваат со објекти што не се повторуваат во секој конструктивно-естетски третман, туку можеме да ја определеме само основната поделба во однос на нивната концепција.

Подоцна, кон крајот на 19 и почетокот на 20 век, куќата се развива по вертикала (двокатна или трокатна), со масивно изградено приземје (до 80 см. дебели ѕидови), како носечки ѕидови над кои е поставена конструкцијата на катот.

Локацијата на куќата во планинските населби е скоро секогаш поставена на стрмен терен, каде што задниот ѕид секогаш се потпира на почвата и навлегува во теренот, додека на најгорниот кат е применета бондручна конструкција, каде што се сместени најчесто одаите, како и гостинската соба.

Типолошката разновидност на архитектонските форми е во зависност од поставеноста на објектите, нивниот хоризонтален и вертикален развој на основата на габаритот на објектот.

Телизои е присутен како простор во состав на просториите за живеење на најгорниот кат, кои се користат најчесто во летниот период, со прегледни визури (кон околните планински предели или кон езерото). Телизот како карактеристичен елемент, значаен за идентификацијата на објектите со овој елемент, ќе претставува просторен елемент на основата, според чија форма ќе се одреди класификацијата на типовите. Телизот како елемент е применет од функционална потреба, поставен на највисокото ниво на објектот. Конструктивно е исфрлен од линијата на габаритот на објектот со греди со испуст - еркер, со

должина до 1,5 м, а по широчина на целиот објект во зависност од потребата и концепцијата на куќата⁶.

Чардакот е присутен како елемент на просторната синтеза и комуникација со останатите простории, поврзан со надворешниот простор, преку тремот или телизот.

Како елемент на комуникација, скалите се поставуваат во внатрешниот простор, од тремот, водат кон чардакот или кон средишната просторија на горното ниво. Се изведени во дрвена конструкцијата, најчесто еднокраки, со едноставна функционалност, со задолжителен *кејенек*, дрвен капак што заштитува од непосакуван посетител на куќата. Кај куќите со повеќе нивоа, лоцираноста на скалишниот простор не ја задржува истата форма, туку се приспособува со насоката и формата на потребите на просторната синхронизираност.

Во подоцнежниот период од развојот, се појавува и клозет - *але*, како задолжителен елемент на куќата во форма на просторно продолжување на телизот, со самостојна конструктивна поставеност на задната страна од објектот, или е издвоен како посебен елемент од куќата.

Формирањето на братските куќи претставува и дел на инспирацијата на креативниот импулс на градителот, кој функционално ја користи оправданата градителска постапка, и формира објекти во низа, односно издвоени живеалишта и за 4 браќа (Модрич).

Форма на поистоветување на градбата со историските дистанци и зачуваниот автохтон градителски белег е изразена преку присуството на создадена форма на објект во вид на кула, кој во себе ги содржи сите архитектонско - функционални нормативи. Овој тип најчесто се применувал во планинските населби, каде што е изразена одбранбената функција, можноста за изолација од надворешниот непријател, но сепак со присутна просторна флексибилност. Овој тип се појавува како влијание на територијалната близина до реканското подрачје, каде што е највеќе застапена, како и благодарение на градителските тајфи од овој регион, кои работеле во струшкиот регион. Ова го потврдува и идентичноста во применетиот конструктивен систем (црт. бр. 7, Нерези), со мали разлики во волуменската обработка на најгорното ниво каде што во струшкиот регион е применет телизот што му дава специфичен изглед на објектот.

Во подоцнежниот период се јавуваат видливи влијанија, како резултат на современите архитектонски движења или пренесување и примена на конструктивно - естетските детали од мајсторските тајфи, кои целото искуство го апсорбирале за време на периодот кога работеле на печалба, каде што применувале разни конструктивни системи. Најизразен прилив на овие влијанија се забележува во населбите од каде што потекнуваат мајсторските тајфи (Вевчани).

⁶ Намичев П. - *Еркерот* како традиционален изразен елемент во селската архитектура во Македонија (Етнолог, бр.3; списание на Здружението на етнологите), Скопје 1993, 40-41.

ГРАДИТЕЛСКИОТ ЗАНАЕТ

Струшката област има силна градителска традиција, со посебен акцент на каменообработувањето и градењето објекти од камен. Во Јабланица постоеле врвни каменообработувачки мајстори.

Мајсторите биле организирани во тајфи под водство на главен мајстор. Во повеќето случаи сите мајстори работат на сите фази од градењето на куќата, а се земале и други помошници за физички работи. Тајфите броеле по десетина мајстори. При извршувањето на главните работи во градењето, повикувале помош од соседите, пријатели и роднини од селото. Главната дејност на градителите од струшкиот регион било одењето на печалба во Србија, Романија, Босна, Италија, Истанбул, Косово и во други делови на Балканот.

Влијанието на Дебарско-реканската школа е присутно во 19 век. Во Вевчани работел познатиот градител Тодор Петков од родот Огненовци од Гари (Река), но и во Горна Белица работеле мајстори од родот Огненовци⁷. Постоел и мајсторски таен јазик - *џрубарски*, како и во другите области на Македонија каде што е активен градителскиот занает.

Во целата област се споменуваат најпознатите мајстори, и тоа, во Модрич: фамилија Цацаноски, каменообработувач Трпо Ојлески, фамилиите-Ковачески, Дракоски, Бочваровски, Турмакоски, Радески, Гоцески, Добрески, Горчески, Бурјаковски, Митре Велковски правел ќерамиди; во Радожда се споменуваат: фамилиите Пејоски, Бакрачев, Бушевски; во Нерези се споменуваат каменообработувачот Стрезо Ферукоски, фамилиите: Чавковци, Чулкинци, Трифуновци, Филковци, Нелчевци; во Луково - Баловци, Мацовци, Мурцовци, Јовчевци, кои работеле во Нерези; во Ташмаруништа се споменуваат: Михаил Маркоски, Аврам Аврамовски, Климо Трајчески, Андрија Николески, Андрија Настов, Трифун Јаковчески имал своја тајфа⁸.

Познати градежни занаетчии се споменуваат од селата на Дримкол-Струшко, како градители, сидари и мајстори за обработка на дрво, се сметале за чесни, и вредни, со познавање на неколку јазици⁹.

Познати биле мајсторите и сидарите од струшкиот регион од крајот на 19 и почетокот на 20 век - од 1914 г. (од Вевчани, Модрич, Луково, Пискупштина)¹⁰. Познати каменообработувачи имало на територијата на Долен Дримкол, а вевчанци биле побарувани мајстори и за префинети работи (за фасадните обработки, гипсирање или делкање камен)¹¹.

⁷ Корнаков Д. - *Творештво на мајачките резбари на Балканот од крајот на 18 и 19 век*, Прилеп 1986.

⁸ Врз основа на исказувања од испитинаци од теренските истражувања, извршени 1991 година во Модрич, Ташмаруништа.

⁹ Митрески д-р. Павле - *Занаетчиството во охридско-струшкиот регион 1918-1970* (Студентски збор), Скопје 1983.

¹⁰ Томовски С. - *Македонска народна архитектура*, Скопје 1960; Алексиевска Ј.Х. - *Мерки, анизоформности и модулари пропорции кај стариите македонска куќа* (Студентски збор), Скопје 1985.

¹¹ Смилјанић д-р. Т. - *Ко су и шта су уљуфи у јужној Србији* (1935).

Во 19 век се споменуваат познати мајстори на камени згради и камени објекти. Такви биле мајсторите Иван и Атанас од Луково¹².

Како основен градежен материјал е применуван каменот гранит, или бел камен, за обработка на аголните делови, на портите, на прозорските рамки од куќата, кршливиот камен служел за пополнување на останатите површини, бигорот се употребувал за огништата и оцаците, а се собирал од околните места на местото каде што се градел објектот, или пак од речните корита и од потоците на околината. Пренесувањето е изведено со запрежни коли. Каменот го наоѓале во околните месности на населените места (Јабланица: Кабаш, Равни и Долен Извор).

Шумските појаси во околните села изобилувале со шума, а воедно претставувале и материјал за формирање цврста градба на објектите.

Дрвото го носеле од околните локални места: Лештев, Брегови (Радожда), Восои (Ташмаруништа).

Друг основен материјал, освен дрвото и каменот, е глината којашто се транспортирала од околината со кошеви со стока. Таа подоцна се меша со слама заради добивање еластичност при градењето на објектите. Каменот се носи од околните месности од каде што лесно се транспортира (од Јабланица - месноста Долен Извор, Равни или Гроф), или од најблиските речни корита, а одредена количина се наоѓала и на местото на градењето.

Локалните градителски традиции во контекст на влијанијата од соседните движења на градителските активности (Реканско-дебарската школа), кои биле пренесувани преку доселувањето во овие краишта, ја оформиле подлогата и насоката за создавање специфичен архитектонски изглед.

КОНСТРУКТИВНИ КАРАКТРЕИСТИКИ

Започнувањето на работите околу градењето нова куќа започнува со правењето на темелите до 1м. длабочина и до 80 см. широчина, со конструкција од камен и смеса од кал. Сидовите во приземните простории не се повеќе од 70 - 80 см. дебелина, а со висината на катот се намалуваат и до 40 - 50 см. При градењето на темелите се применува обичајот попот да изведе молитва и се коле курбан (најчесто јагне), а веднаш потоа се прави гозба за сите кои работат на градењето на куќата.

При градењето на куќите, важен момент претставуваат обичаите и обредноста кај сите фази на градењето¹³, што претставува значаен етно-културен момент, уште една потврда за автохтоната карактеристика, како во процесот на создавањето (градењето) на живеалиштата, така и во архитектонско-естетските особености на куќата на овие простори.

¹² Василев А.- *Бългaрски възрожденски майстoри* (Наука и искуство), София 1965, 277

¹³ Покропек М., Стрончек Т. - *Споредбена монографија на македонското село Јабланица и полскиите села Пјеники и Тварожи* (Народна архитектура) - Институт за фолклор - „Марко Цепенков“, Скопје 1992.

Во конструкцијата на сидовите на растојание од 85 см. до 1м. во висина, се поставиваат дрвени греди - *џојаси* (од дабово дрво), од внатрешната и од надворешната страна на сидот, кои се поврзуваат со кратки гредички на преклоп-*клејиња*, што имаат функција да придонесат за цврстината и еластичноста на сидната конструкција. Во приземјето се поставуваат мали прозорски отвори за да се запази заштитниот карактер на објектот. Се употребувал камен: варовник (бел), гранит (сино-сив) или огнилец (кафеаво-црвена боја). На аголните места појасите се споени со преклоп (дебели греди од 12 -15 см.), додека конструкцијата од камен е секогаш формирана со обработен камен од гранит, со што се истакнува декоративноста на фасадната конструкција на објектот. Растојанието помеѓу појасите се исполнува со прозорски отвори, со одреден ритам и симетрија, со рамки од камени обработени блокови во комбинација со дрвена рамка или само дрвена каса, што се поставувала по целата дебелина на сидот. Аркадата како форма се употребува често на горната страна од прозирецот, како и кај отворите на пардиите (вертикално поставената завеса од штици) од телизот. Влезната врата на куќата е поставена на страната од објектот каде што е најповолна конфигурацијата на теренот за лесен пристап до објектот. Куќата е конструктивно составена од масивен систем со масивни дрвени врати и рамка од обработени камени блокови, со што се потенцирало значењето на влезот, но и нагласената одбранбена концепција.

Обработката на дрвените конструктивни елементи била груба, со едноставно делкање на дрвените греди-конструктивните, додека конструктивните греди на еркерните испусти, кои се видливи, имаат фина обработка на парчето што е видно од надворешната страна (кај - телизот или кај - алето).

Вообичаено е долните приземни нивоа да се изведени секогаш во масивен систем од сид со камен (кај двоетажните куќи) или на највисокото ниво (кај триетажните куќи) да се применува лесна конструкција од скелетен систем - *бондрук*. Тој е стандардно применуван систем од вертикални и хоризонтални греди, поврзани со косници, чии меѓусебни празнини се исполнуваат со полнетица од камен или се плетени со прачки (*џраке - буљме*) или со непечена тула (*џлиџар*), а како завршен слој се премачкува со смеса од глина и слама, која се наноси од внатрешната и надворешната страна на сидот. Колористички овие нивоа се одделуваат од доминантната боја на камените масивни платна.

Над конструкцијата од масивен камен сид, кој служи како потпирач врз кој се поставува скелет од греди, се формира завршната покривна конструкција. Носивите греди се од цврсто дабово дрво, вертикални, хоризонтални и под агол, од што зависи и формата на покривната конструкција.

Композицијата на покривната конструкција започнува со поставување греди над сидната маса, како потпора за главните носечки греди: гредата што се поставува средишно и која служи како потпирач за целата покривна конструкција се вика - *џобан* (Нерези), *волж* (Јабланица, Ташмаруништа) или главна греда, врз која се ставаат вертикални столбови - *џојови* (Ташмаруништа), *џлаици* (Нерези) или *џунѓали* (Јабланица), најчесто е од дабово дрво. На највисоката широчина се поставува хоризонтална греда - *слеме* (Ташмаруништа), *кули* (Нерези), а на аглите се поставуваат *маи* како подлога и скочанување на покривната конструкција, и

чаймийе како носиви елементи¹⁴. Тие секогаш се потпрени со вертикални столпчиња поради големото оптоварување што го имаат. Поврзувањето на дрвените конструктивни елементи на покривната конструкција се изведува со едноставно преклопување, со спојки, со жлеб или со чивии. Над чатмите и маите се редат штици во обратен правец, над кои се поставува слој од кал, како подлога за покривање, односно за रहेње со ќерамида. Кај покривањето со слама како традиционален начин којшто денес се употребува поретко, се поставуваат претходно подготвени - подолги снопчиња, од слама, кои се врзуваат со стапови што налегнуваат на скелето од покривната носечка конструкција. Кај последниот слој слама на највисокиот дел од покривот, се поставуваат стапови за вкочанување на целата покривна површина. Поради зголемената потреба од ќерамиди за покривање, постоела и ќерамидница кај местото - Извори и потоа во Дабовјани, Ташмаруништа и во Јабланица. Смесата од глина и слама се наноси на подот, се обложува ѕидот, таваните, а понекогаш и надворешната фасада.

Конструкцијата на елементите видливи од внатрешниот простор, се надоврзува на конструктивниот состав на целиот објект, односно на конструкцијата на таванските греди се поставува подлога од фино обработени штици, врз кои се формира декоративна таванска површина со геометриска форма на штици во облик на стилизирано сонце, со триаголници профилирани штици на аголите делови од таван (- *кара џаван*, Модрич). Оваа обработка на таванската конструкција е специфична за историите на највисокото ниво како одаи за гости и прослави, додека кај посромно опремените објекти, таванската конструкција ја сочинуваат видливи греди со едноставно покриена таванска конструкција, со едноставно रहेње штици во одреден ритам или со видливи конструктивни греди без каква било заштита кон покривната конструкција (карактеристично за куќата, чардакот и телізот).

ВНАТРЕШНО УРЕДУВАЊЕ

Аналогно на внатрешното уредување во останатите куќи од селските населби во Македонија, концепцијата на ентериерните елементи се надоврзува на конструктивниот состав на куќата и нејзиниот употребен материјал. Визијата на градителот е единствена. Со формирањето на конструктивниот состав на ѕидната маса, тој гради конструктивно стабилен - еластичен објект, запазувајќи ја естетската форма на надворешниот изглед и притоа одредувајќи ја внатрешната местоположба на ентериерните елементи што се вградени (огништето, долапите, полиците, рамките од прозорците и вратите), односно целокупната внатрешна поставеност на еден висок стилизиран естетски израз, со јасно изразена хоризонтална и вертикална поделеност на внатрешниот простор.

Во линијата на прозорските отвори се поставува централно - огниште во конструктивниот состав на масивниот ѕид, со странично поставени долапи, која композиција во одреден случај е потенцирана со дрвена рамка. Вратите и долапите следат иста декоративна, геометриска линија на повторување на ист орнамент во

¹⁴ Податоците се собрани за време на теренските истражувања 1991 г. од испитаници (наставник Славко Мартиновски, Нерези).

сите можни декоративни површини, како препознатлив геометриски елемент на одредена тајфа, која работела на објектот.

Од покуќнинските подвижни предмети се сретнуваат ковчезите за чување облека, а за ставање брашно и лебови служат таканаречените-ношти или ношви, со внатрешни прегради. Конструктивно се изработуваат од штици и гредички. На нивната надворешна страна е присутна едноставна геометриска декорација и употребена колористика на природни бои. Останатите елементи на ентериерот се изработуваат од дрво (столчиња, кревет) и керамика (стомни, разни садови за подготвување на храната).

Огништето како доминантен елемент на ентериерот се наоѓало на средината на куќата, на подот (*јашимак* - Јабланица; *џиланик* - Нерези). Издувниот чад од просторијата се извлекувал со одводен канал - капа, конструктивно формиран од 4 греди со заштитни ѕидови од плетило, кои се премачкуваат со смеса од глина, како заштита од самозапалување, или во подоцнежниот период се употребува камен, најчесто бигор, обработен и вклопен во конструктивниот систем на огништето. Во овој случај одводниот канал за чадот се вградувал во ширината на ѕидната маса, како и целокупната конструкција на огништето, а тоа е синхронизирано во конструкцијата на ѕидот, но сепак статички независно изведено. Видливите делови на огништето се со конструкција од фино обработени камени парчиња, со декоративен симс во правец на таванската конструкција. (црт. бр. 5). Кај некои специфични примери се појавува мала поличка за кандило, симетрично од двете страни на огништето. Други составни делови што се употребуваат околу огништето се - саан, демироцак, синцир за котле и др.

СТОПАНСКИ ДВОР

Кај збиениот тип на населби од овој регион, можноста за населување на дворното место, како и за лоцирање стопански помошни објекти е сведена на минимум со тоа што граничната линија со соседните објекти или со сокакот претставува еден од ѕидовите на објектот за живеење, каде што е применето правилото за крајно рационална градба на објектите. Додека кај разбиениот тип на населби со затворен тип на објекти за живеење, дворното место е со поголема корисна површина, но без заштитна ограда, што овозможува вклучување и на обработлива површина во непосредната околина. Стопанскиот двор е лоциран околу куќата и крајно рационално искористен кај селските населби во рамничарскиот предел и покрај езерото

Оградите се најчесто од камени ѕидови, со што формираат затворен круг со габаритот на куќата за живеење (40-50 см. дебелина и 2-2,5 м. височина), со вградени дрвени појаси. Портата е лоцирана од страната на улицата, со настрешница во ист конструктивен систем со оградата, од дрвена конструкција (костеново дрво), со механизам за затварање, со железо како сигурносна брава.

Стопанскиот двор е составен од неколку објекти: кочина за свињи, која како самостоен објект се поставува зад куќата или во ќералот кај затворениот тип на објекти во планинските предели. Се чувале овци и кози во - *кошари* (едно семејство имало и до 250 грла овци).

Плевнаџа се градела поблиску до шталата, во самото село. Била изградена во конструкција од камени ѕидови, со дрвена покривна конструкција и покривач од

слама. *Амбариие* биле составен дел на секое домаќинство и служеле за чување жито. Како самостојни објекти се поставувале во приземните простории од куќата, во тремот или во состав на површината на чардакот, исфрлени нанадвор (поради подобра циркулација на воздух), а со тоа придонесувал за подобрување на декоративниот изглед на објектот. Пченката се чувала во *џаждариња*, изработени како самостојни објекти од плетени прачки. Во дворното место се наоѓале и поила - *којанчиња*.

Бавчајџа е составен дел на стопанскиот двор и е поставена близу до куќата, а веднаш по неа, во одреден случај, започнуваат обработливите површини со пченка, пченица и други земјоделски култури.

Значајно е да се спомене дека во селата до Охридско Езеро чуновите ги изработувале мајстори од селото.

Секој стопански двор имал свое - *џумно* за вршење на пченицата.

Далјаните претставувале објекти со кои населението во населбите каде што активно се занимавало со рибарство, имале своја активна функција. Секоја фамилија, која се занимавала со рибарство, имала свој далјан, па така и тие го добивале своето име (Несторовски далјан, - Селски далјан, - Силјанов далјан, - Тапмаруништа). Постоеле и дупли далјани. Тие во основа имале форма на пресечен конус, формирани од конструкција од вертикални колци - *колје*, колови набири (преплетени со плот), кои се поставуваат на растојание помеѓу главните столбови - *сџолови* (со исто име се нарекувале и првите далјани - *сџолови*). На предната страна, помеѓу главните два стола, се поставувала ограда од колје со шума и камен - *џерница*, за привлекување на рибите. Внатрешниот простор во далјанот се нарекувал - *јасли*, а вратите за влегување се нарекувале - *ојвори*. На отворите се пречекувале рибите со *кошеви* - *вриш*, плетени од дренови прачки. Водениците исто така биле лоцирани на реките. Тие најчесто биле со два камена, но имало воденици и со чаркови.

ЗАКЛУЧОК

Регионот на струшката област, односно Струшки Дримкол, претставува подрачје каде што следиме континуиран развој на куќата, во одредени услови на развој на архитектонската форма, во еден поширок спектар на типолошки примероци, од кои секој поединечно претставува уникатен примерок со пропорционално - конструктивно - естетски квалитети.

Со основната примена на базичните локални употребени материјали градителот, кој потекнува од овие подрачја, го усвоил до совршенство својот занает, приспособувајќи го на секојдневните вистински потреби на поединецот. Камените ѕидни површини се обработени до највисоко совршенство, со вкомпириран пропорционален ритам на прозорските отвори, влезните врати, отворените површини на чардакот, во хармоничен сооднос помеѓу материјалите, како и складност на колористичката поставеност.

Разновидноста на типовите на куќите (кула, чардаклија, затворен тип на објекти, приземна куќа, братска куќа до развиен облик на основа) говори за богатството на архитектонската интерпретација на градителот во еден помал климатски регион. Приспособувањето на условите за приспособување на објектот на зададените потреби на корисникот, а сето тоа во јасно изразен пропорционален

систем, приспособен на човековата мерка, наведува на мислење за постоење на висок градителски професионализам.

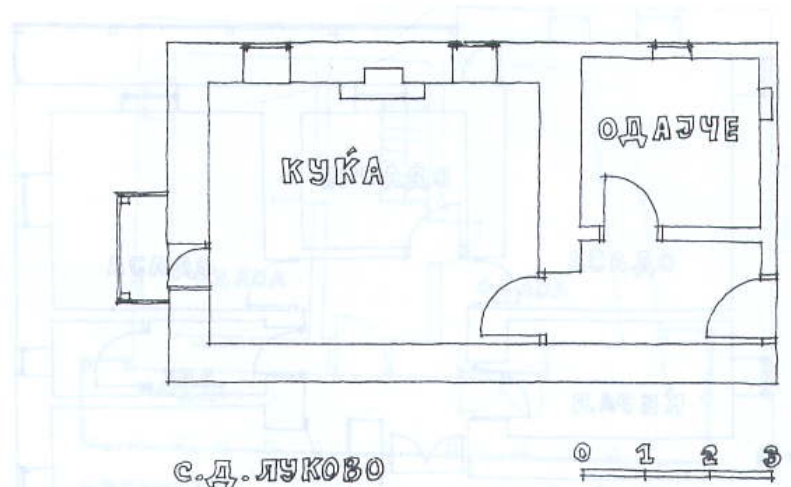
Регионот на струшките населби содржи богат фонд на профано градителско наследство во селските населби, кој со уште неколку подрачја во Македонија претставува терен со вистински градителски белези со автохтон израз. Одредени специфични сличности во концепцијата на градбите во планинските населби, можат да се забележат со подрачјето на реканскиот крај, а тоа се должи на взаемните соработки¹⁵ на градителските тајфи и миграции на населението од овие два региони. Тоа е забележливо кај обработката и конструктивната концепција на камените ѕидови, прозорските отвори и вратите кај објектите-кули. Појавувањето на - кулата како типолошки примерок има взаемни карактеристики со истоветни објекти од подрачјето на источниот дел од планинските населби на територијата на Албанија, како и со објекти во северна Албанија¹⁶, каде што, покрај идентично применетиот конструктивен состав на објектот, е вклучен и телизот како елемент препознатлив за ова подрачје, со ист облик и детална обработка на површината на фасадата. Телизот како елемент се поврзува со возможни взаемни влијанија со шиптарската куќа на Косово и со некои делови од Србија (вид на галерија со вертикално поставени тенки штици на одредено растојание поради вентилација¹⁷ како простор од затворен тип.

Сите досега споменати специфики на архитектонското профано градителство, дејноста на градителските тајфи од ова подрачје и објектите што ги оставиле зад себе, го поставуваат ова подрачје на картата на врвните етноградителски целини на градителското наследство во рамките на глобалната карта на Балканската народна архитектура.

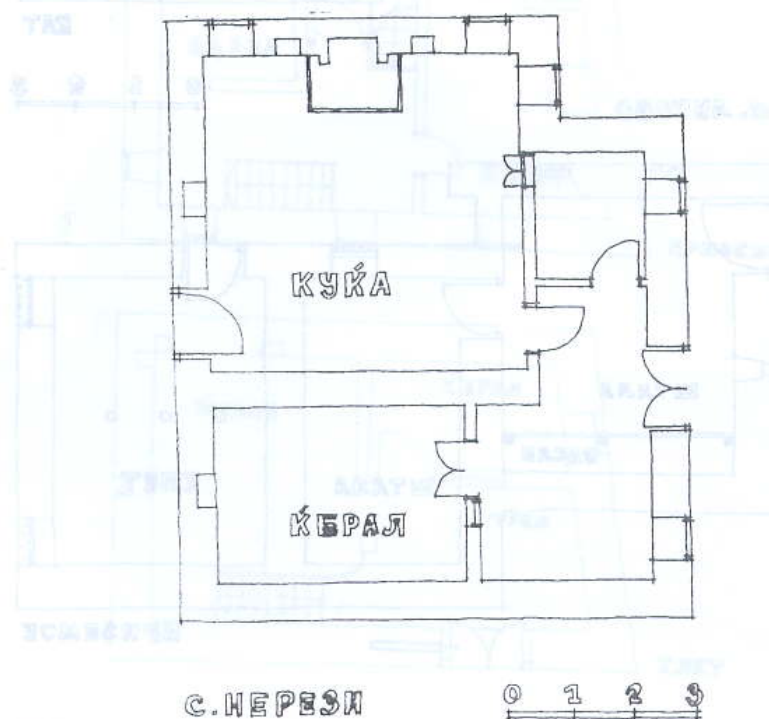
¹⁵ Светнева А. - *Резбани павани, долапи и врати во Македонија* (Институт за фолклор - „Марко Цепенков“), Скопје 1992, 144-146.

¹⁶ *Arti popullor ne shqiperi*.

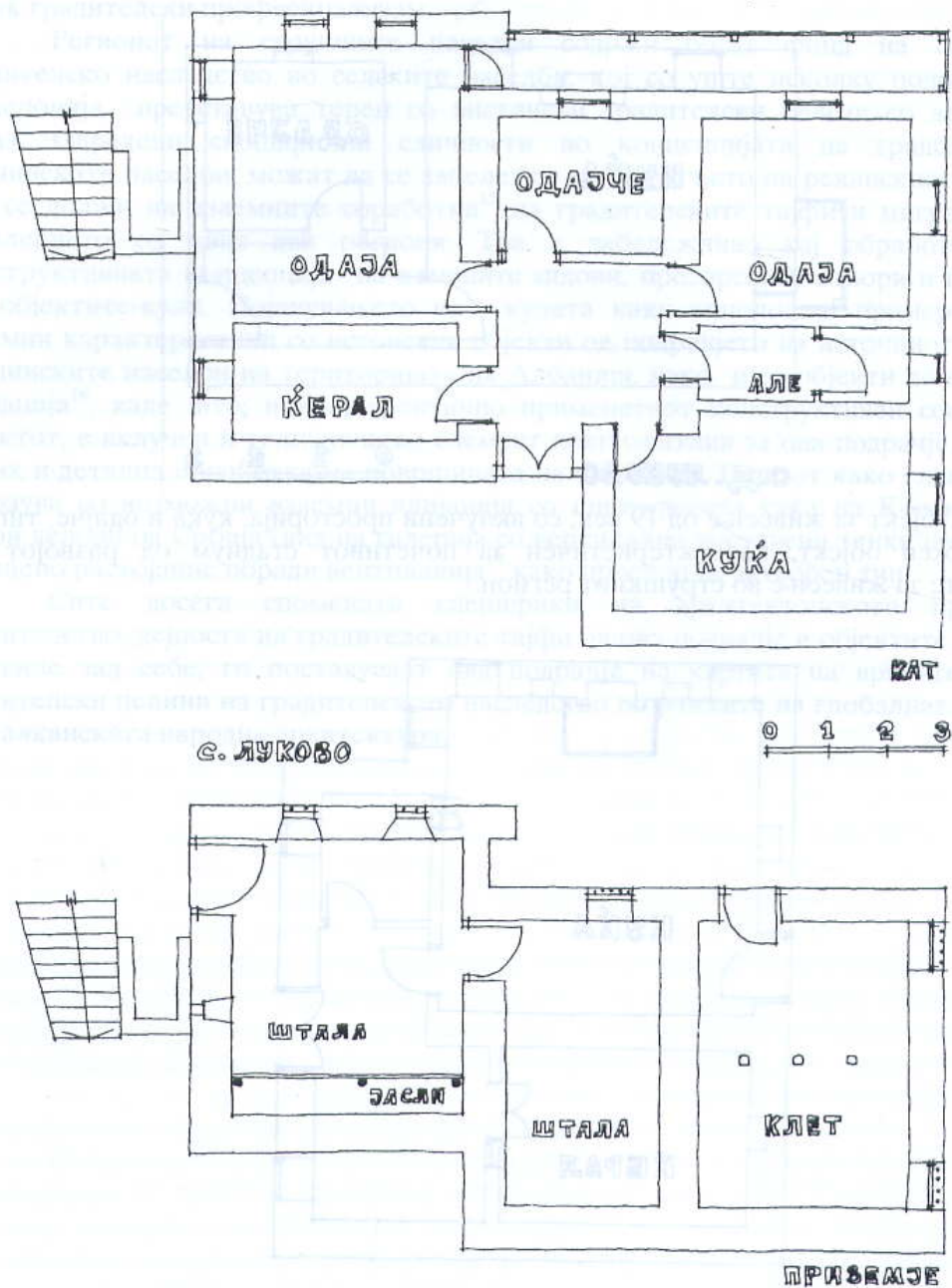
¹⁷ Петровић Ђ. - *Народна архитетктура - докато и чардаци* (Граѓевинска књига), Београд 1955, 21.

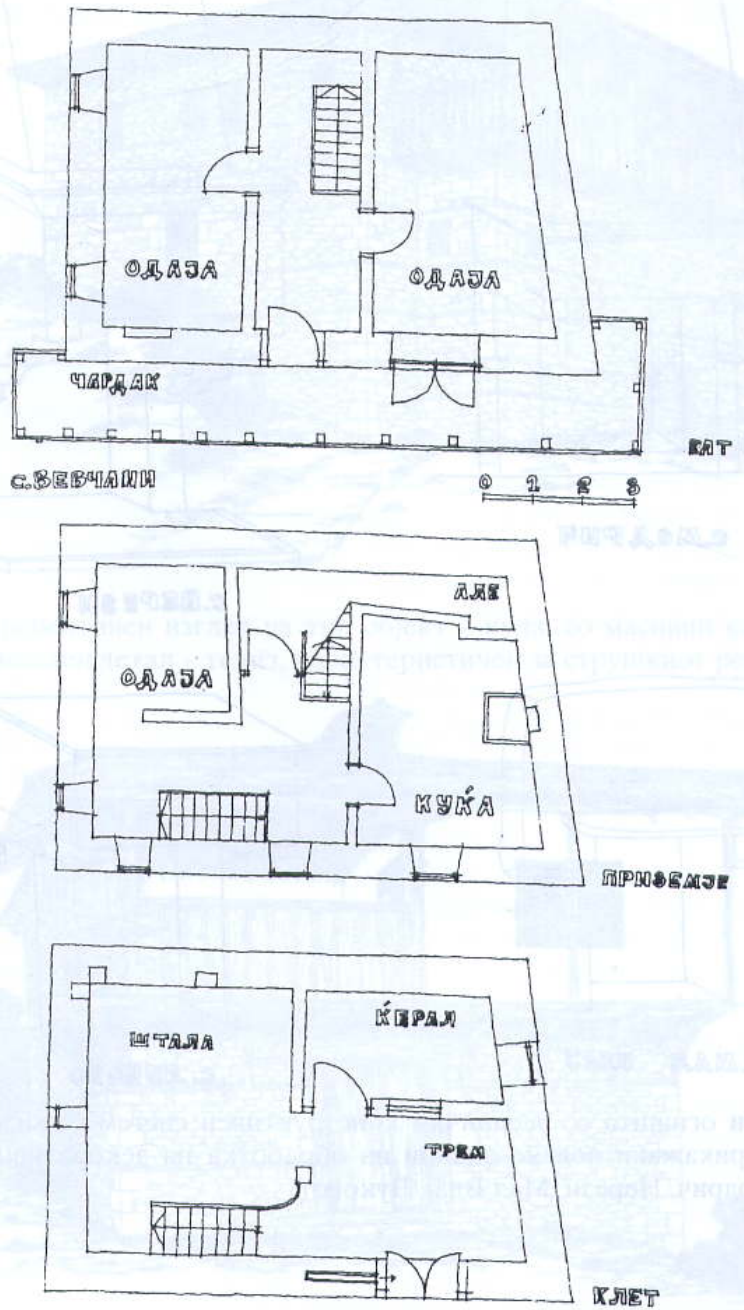
Црт.1– Објект за живеење од 19 век, со вклучени просторија, куќа и одајче, тип на едностажен објект, караактеристичен за почетниот стадиум од развојот на објектите за живеење во струшкиот регион.

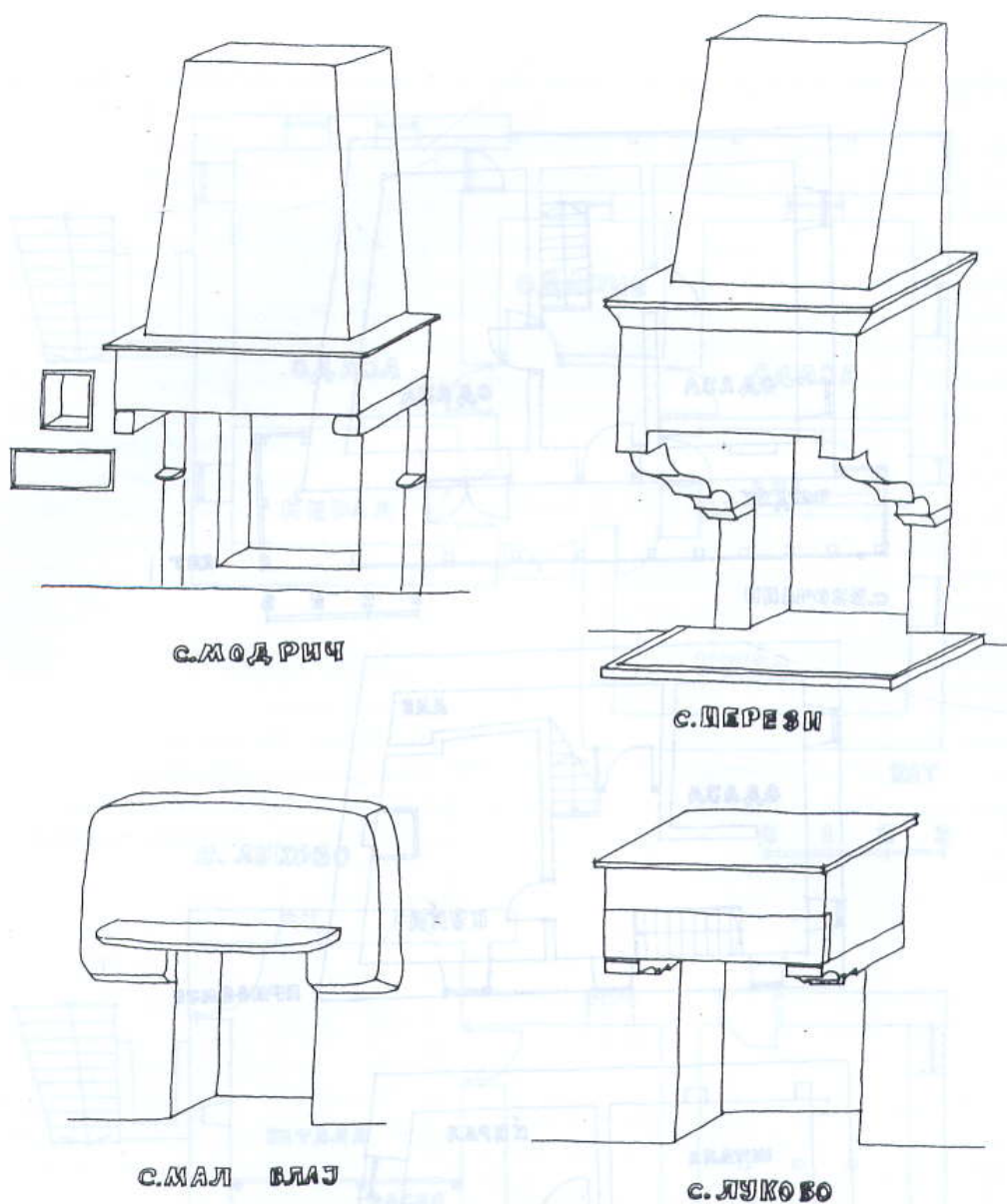
Црт. 2 Објект за живеење од крајот на 19 век, со вклучени простории – куќи, ќерал, одајче и трем. тип на едностажен објект, караактеристичен по зголемената просторна потреба на домаќинството.

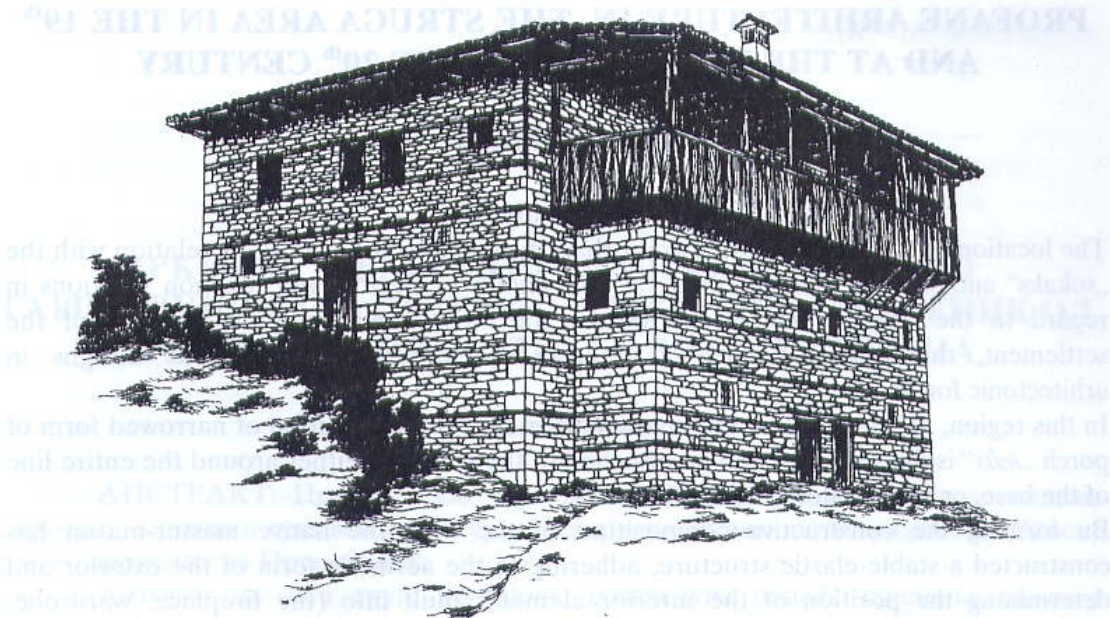
Црт.3 – Објект за живеење од крајот на 19 и почетокот на 20 век, тип на двоетажен објект, со помошни простории во приземјето (штала, клет) и простории за живеење на катот (кука, одаја и одајче).

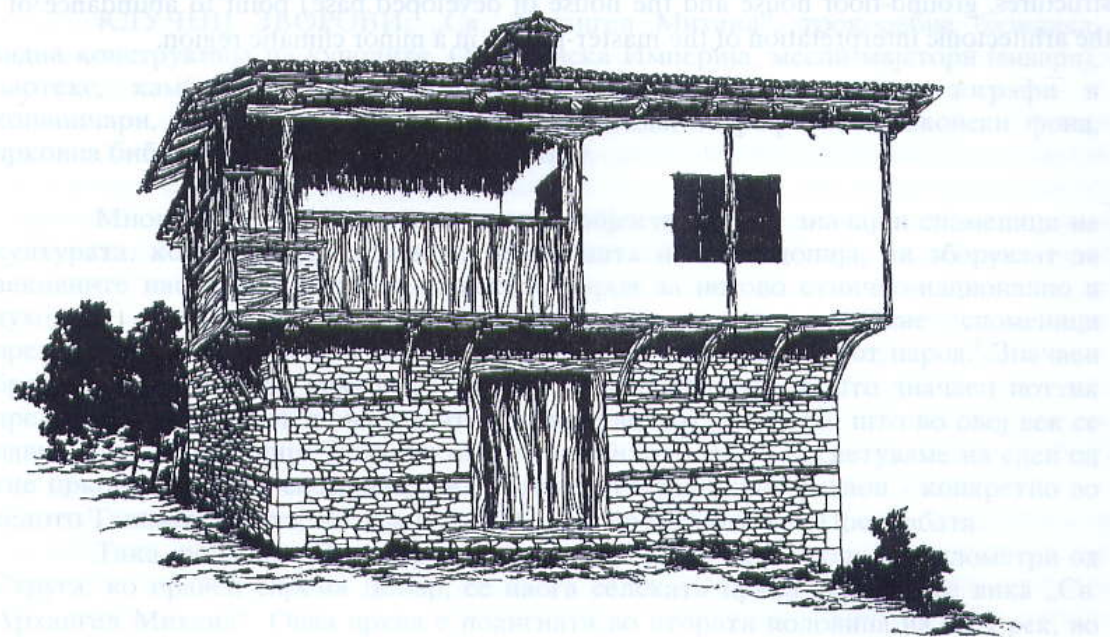
Црт.4 – Објект за живеење од почетокот на 20 век, тип објект во три нивоа, со помошни простории во клетот (штала, ќерал, трем), простории за секојдневни активности во приземјето (куќа, одаја) и простории за живеење и гостински одаи на катот (одаи, чардак).

Црт.5 – Типови огништа со заеднички конструктивен систем со сидот во кој се вградени, со прикажани повеќе начини на обработка на декоративната капа на огништето (Модрич, Нерези, Мал Влај, Луково).

Црт.6 – Перспективен изглед на тип објект – кула, со масивни камени ѕидови и впечатлив фасаден детал – телиз, карактеристичен за струшкиот регион (Нерези).

Црт.7 – Перспективен изглед на тип објект – чардаклија, со странично поставен чардак во однос на целиот објект, во две нивоа (Вевчани).

PROFANE ARCHITECTURE IN THE STRUGA AREA IN THE 19th AND AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Petar Namicev

Summary

The location of the houses in the rural urbanistic composition and its correlation with the „sokaks“ and small streets enable a variable choice of flexible and function solutions in regard to the construction of the house, the environment and the concept of the settlement, this providing such a creative development of numerous designs in arhitectonic forms

In this region, paarticularly in mountain settlements, the application of narrowed form of porch „telis“ is distinctive. It can be attached to the structure either around the entire line of the base, or merely along one of the walls.

Bu forming the constructive composition of the wall, the native master-mason has constructed a stable-elastic structure, adhering to the aesthetic form of the exterior and determining the position of the interior elements built into (the fireplace, wardrobe, shelves, window frames and doors), i.e., the entire interior design of highly stylized aesthetic expression with obvious horizontal and vertical division of the interior space.

The variety of types of houses (tower-house, porched house „chardaklija“, closed type of structures, ground-floor house and the house of developed base) point to abundance of the arhitectonic interpretation of the master-mason in a minor climatic region.

